

УДК 32-027.21

<https://orcid.org/0000-0001-6349-7892>

<https://orcid.org/0000-0002-7300-7460>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1295421>

Н. І. Моїсєєва, В. В. Шилін

**ІДЕЯ НАЦІОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В ПРАЦЯХ
УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИКІВ (М. КОСТОМАРОВ,
М. ДРАГОМАНОВ, В. АНТОНОВИЧ)**

Розглянуто розвиток ідеї національного суверенітету в працях найбільш яскравих представників українських народників – М. Костомарова, М. Драгоманова та В. Антоновича. Показано вплив на становлення ідеології українських народників як західних концепцій національного суверенітету, так і специфіки соціально-економічних умов тогочасної України та традицій вітчизняної політичної філософії та правової думки.

Ключові слова: національний суверенітет, українські народники, українська політична думка.

Н. И. Моисеева, В. В. Шилин

**ИДЕЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СУВЕРЕНИТЕТА В ТРУДАХ
УКРАИНСКИХ НАРОДНИКОВ (Н. КОСТОМАРОВ, М. ДРАГОМАНОВ,
В. АНТОНОВИЧ)**

Рассмотрено развитие идеи национального суверенитета в трудах наиболее ярких представителей украинских народников – Н. Костомарова, М. Драгоманова и В. Антоновича. Показано влияние на становление идеологии украинских народников, как западных концепций национального суверенитета, так и специфики социально-экономических условий тогдашней Украины и традиций отечественной политической философии и правовой мысли.

Ключевые слова: национальный суверенитет, украинские народники, украинская политическая мысль.

N. Mosesieva, V. Shilin

**THE IDEA OF NATIONAL SOVEREIGNTY IN THE WORKS OF
UKRAINIAN POPULISTS (M. KOSTOMAROV, M. DRAHOMANOV,
V. ANTONOVICH)**

The development of the idea of national sovereignty in the works of the most prominent representatives of Ukrainian populists, M. Kostomarov, M. Drahomanov and V. Antonovich, is considered. The influence on the formation of the ideology of Ukrainian populists as Western concepts of national sovereignty, as well as on the specifics of the socioeconomic conditions of contemporary Ukraine and the traditions of domestic political philosophy and legal thought are shown. Compared to many contemporary European concepts of national sovereignty, the notion of sovereignty in the works of Ukrainian populists ceased to be state-centered and filled with more democratic content both in the internal (protection of the rights of the people, not only rulers), and external (ensuring the equality of all states in the sphere of international relations) the plans.

Key words: national sovereignty, Ukrainian populists, Ukrainian political thought.

Постановка проблеми. У процесі розбудови сучасної суверенної української держави категорія «національний суверенітет» в політичному і медійному просторі використовувалася неодноразово, перш за все як стратегічна мета державотворення. Ряд дослідників визначає вказану категорію лише як декларативний принцип, який не має юридичної сили. У той же час значна частина науковців відзначає глибоку ідеологічну сутність цього інституту і його практичну цінність. Проте навіть за чверть століття формування української політичної системи концепт національного суверенітету не отримав ні адекватного політологічного аналізу, ні навіть юридичного визначення. Тим самим, актуальність обраної теми визначається науковою невизначеністю категорії «національний суверенітет» і практичними проблемами та перспективами його реалізації в процесі формування сучасної української державності, насамперед з точки зору політології. Тим більш актуальним є дослідження розвитку ідей національного суверенітету представниками одного з найбільш впливових напрямків вітчизняної політичної думки останньої третини XIX ст. — народницького.

Метою статті є розгляд еволюції поняття «національний суверенітет» в роботах українських народників на прикладі праць М. Костомарова, М. Драгоманова та В. Антоновича.

Виклад основного матеріалу. На час зародження у Західній Європі сучасної політичної науки, що завдяки дослідженням О. Конта, Л. Гумпловича та інших учених у середині XIX ст. поступово відокремлювалася від політичної філософії, не існувало суверенної української держави. Але процес становлення політичної науки не оминув українських земель, що знаходилися під владою Російської та Австро-Угорської імперій. Уже з середини XIX ст. українські дослідники, зокрема Микола Костомаров та Михайло Драгоманов роблять перші спроби застосувати наукові методи аналізу і здобутки західноєвропейської та вітчизняної науки для обґрунтування різноманітних концепцій майбутнього українського суверенітету. Наукове та громадське становлення українських вчених того часу відбувалося під впливом ідей

лібералізму, запровадження конституційного устрою, республіканської форми правління. При тому значним був вплив ідеалістичної німецької філософії. Перший, на думку багатьох, український політолог (а не лише історик) М. Костомаров був послідовником професорів Харківського Імператорського університету І. Кроненберга, одного з найвизначніших представників німецької шеллінгівсько-романтичної ідеології, та історика М. Луніна, що активно популяризував та використовував в своїх наукових дослідженнях концепції Гегеля а також методологію Л. фон Ранке [5]. Крім того слід вказати, що на формування суспільного світогляду М. Костомарова значною мірою вплинули ідеї представників німецької ідеалістичної філософії Т. Шеллінга, Г. В. Ф. Гегеля, Й.-Г. Гердера та Ф. К. фон Савіньї, видатного польського вченого І. Лелевеля та французьких романтиків О. Т'єррі та Р. де Лямене [2].

М. Костомаров уперше застосував при дослідженні державного життя українського народу наукові методи дослідження та наукові концепції шкіль, що вже існували й здобули визнання у європейській науці. Також він був не тільки вченим, дослідником проблем історії та теорії державного життя, тобто саме того, що ми зараз називаємо політичною наукою, але й також політиком-практиком, одним з ідеологів Кирило-Мефодіївського товариства.

Також слід зауважити, що починаючи з М. Костомарова та до 1920-х років в українській політології майже безроздільно панував народницький напрям. Представники цього напрямку в своїх працях приділяли увагу насамперед аналізу подій з життя трудових мас, переважно селянських. З особливим інтересом та симпатією вони відображали народні хвилювання, бунти, повстання та революції. Вчені-народники вважали народні маси рушійним чинником історії, а інтереси трудового народу – єдиним критерієм історичної оцінки. Разом із тим вони ігнорували питання державного будівництва українського народу, а державні установи ототожнювали з насильством. Цей етап розвитку української політичної думки був періодом пошуків опори та підтримки з боку народних мас, особливо селянства. Бо на

певний час в силу того, що Україна не мала власної еліти, саме селянство, на думку вчених-народників, репрезентувало націю. В силу цих чинників народницький етап політичних досліджень характеризується протиставленням народу та еліти, а на перший план в історичній перспективі виходить соціальний антагонізм.

М. Костомаров теж вважав рушійними силами історії народні маси та їх самосвідомість: чим свідоміший народ, тим швидше він знайде самого себе і шляхом самореалізації «самовизволиться» [7]. Думки М. Костомарова про федеративний державний устрій, республіканський лад, громадські свободи, що складали у синтезі його політичну концепцію, були обґрунтовані ним у програмі Кирило-Мефодіївського товариства, а також у окремих статтях, що були надруковані у журналі «Основа», що виходив у Петербурзі протягом 1860–1861 років. Це, зокрема, «Думки про федеративний устрій у старій Русі», «Дві руські народності», «Риси народної південно-руської історії», «Правда московцям о Русі» та інші.

Основні завдання Кирило-Мефодіївського товариства були сформульовані М. Костомаровим у його програмних документах. Це побудова слов'янської спілки християнських республік, знищення кріпацтва та абсолютистської влади у Російській імперії як необхідна умова заснування цієї спілки, поширення християнського суспільного ладу на весь світ як наслідок здійснення християнського заповіту слов'янами.

Слов'янські республіки, на думку М. Костомарова, мали утворити союз. У своїх автобіографічних записках, написаних значно пізніше, він стверджував, що цей союз мав бути федерацією на кшталт давньогрецьких держав або Сполучених Штатів Америки. Також федеративний принцип М. Костомаров знаходив у історичному минулому Київської Русі. За словами М. Костомарова, там він проявлявся у племінній спорідненості населення, близькості мови, спільності віри, звичаїв та традицій, приналежності князів до однієї династії, тобто скоріше в рисах культурної та расової єдності, ніж політико-правової спільності [7].

Досягнувши державної самостійності, майбутні республіки, на думку М. Костомарова, мали встановити однакові основні закони, зокрема про республіканський лад та скасування кріпацтва, однакову грошову систему, проводити спільну зовнішню політику та утримувати порівняно невелике спільне військо при наявності в кожній республіці народної міліції. Передбачалися спільні керівні органи союзу, зокрема президент та конгрес, що мали обиратися на чотири роки [3]. Крім таких політико-юридичних взаємин мали розвиватися й ідейно-культурні, побудовані на принципах християнської моралі.

Своїм народницьким світоглядом наближається до М. Костомарова Володимир Антонович. Але, на відміну нього, він був більше реалістом, ніж романтиком, більше культурником-поступовцем, прихильником ідей демократичної рівності та політичної свободи, ніж революціонером [8]. Політичний світогляд В. Антоновича сформувався під впливом праць французьких енциклопедистів та ідей кирило-мефодіївців [4]. У своїх історичних працях В. Антонович засуджував з позицій демократії та народоправства «польську добу» української історії за панування шляхетського стану та експлуатацію українців та інших «недержавних» народів. Таке ставлення до Польщі співпадало з поглядами М. Костомарова, так само як і застосування ідей автономізму та федералізму при висвітленні української історії. Але, на відміну від М. Костомарова, В. Антонович більш скептично ставився до державності як до елементу суспільного життя. Це частково може бути пояснене тим, що він приділяв лише другорядну увагу суто політичним дослідженням процесів громадського життя, зосереджуючись насамперед на науковій праці історика-аналітика.

Частково ж його радикальні погляди щодо державного життя як негативного елемента в житті суспільства пояснюються трьома історичними впливами, що позначилися на творчості вченого.

По-перше це традиційна українська опозиція чужому державному життю, якою перейнявся В. Антонович, досліджуючи історію українського

народу.

По-друге, слід враховувати вроджену традиційну польсько-шляхетську підозрілість та ворожість до будь-якого зміцнення державної влади.

По-третє, російський царський режим провокував всі волелюбні елементи на опозицію державній владі.

В. Антонович характеризував український національний тип як свого роду бездержавний, відзначаючи в ньому відсутність будь-якого намагання відтворити власну державність [1]. Тому питання державного суверенітету не досліджувалося В. Антоновичем як слід.

Можливо, єдиним помітним противником народницької школи в українській політології того часу був М. Драгоманов, видатний вчений, політичний та громадський діяч. У багатьох своїх політичних та історичних творах, листах, рецензіях він піддавав різкій критиці методологічні принципи народницької школи. Так звана ідея народоправства та інтерес трудового народу були основною складовою історичної оцінки, яку обстоювали представники народницької школи [3]. Але М. Драгоманов вважав такий підхід занадто обмеженим та навіть антинауковим. Сам він намагався відшукати більш реальний та об'єктивний науковий критерій. М. Драгоманов звертається до ідей тогочасної західноєвропейської науки, зокрема до ідеї суспільно-культурного прогресу та діалектики, що тоді займала центральне місце в найбільш поширених соціально-філософських теоріях.

М. Драгоманов переносить в українську історичну та політичну думку ідею прогресу та ототожнює її з ідеєю морального, економічного та політичного розвитку суспільства. В основу політичних поглядів М. Драгоманова була покладена спенсерівська теорія еволюції як рівнобічної диференціації та розвитку людського суспільства. Але поряд із цим вчений поділяв марксистські ідеї про соціалізм як більш прогресивний лад, що може виникнути в промислово розвинених країнах, та ствердження К. Маркса про політику та державу як надбудову над економічним базисом.

У свою чергу М. Драгоманов у своїх наукових творах, громадській та

політичній діяльності синтезував чимало передових ідей, якими захоплювались багато тогочасних політиків, філософів та письменників. Серед основних ідейних впливів, що позначилися на формуванні світогляду М. Драгоманова та його ставленню до питання державності та суверенітету, слід назвати класичний лібералізм, зокрема думки російських теоретиків лібералізму Б. Чичеріна щодо держави як союзу вільного народу, невтручання держави у життя особистості, та К. Кавеліна про земства та самоврядування. Також слід відзначити лібералізм, еволюціонізм та конституціоналізм британського типу Дж. Мілля, ліберальну європейську історіософію Ф. Гізо, ідеї захисту особистості від держави та демократизації державної влади шляхом збільшення ваги місцевого самоврядування Ж. Прудона, та принцип національного самовизначення, обґрунтований швейцарцем Й. Блюнчлі.

Драгоманівська концепція державного устрою, що базувалася на науковому аналізі європейських конституцій, включала ідеї громадських свобод та децентралізації. Централізм на кшталт того, що існував у його час в Російській імперії, вчений вважав найбільшим злом на шляху до справжнього конституційного ладу. На думку М. Драгоманова, подолати таку централізацію можливо було б шляхом запровадження місцевого самоуправління громад, волостей, повітів та земель. При цьому земельна самоуправа є вищою у цій ієрархії та має найбільші компетенції, а кожна самоуправа має свою внутрішню самостійність і незалежність відносно інших «самоуправ» (тобто органів самоврядування), будь-то вищого або нижчого типу. Центральну владу держави М. Драгоманов вважає другорядною, та мало цікавиться її організацією, приділяючи основну увагу вирішенню проблеми надання широким масам можливостей для безпосереднього впливу на законодавчу та виконавчу владу. Тому М. Драгоманов закликав поставити центр у пряму залежність від місцевого самоврядування. Держава в нього виступає як вільна спілка локальних територіальних громад, кожна з яких зокрема і всі разом складають основу державного життя [6].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином,

порівняно з багатьма тогочасними європейськими концепціями національного суверенітету, в працях українських народників поняття суверенітету перестало бути державоцентричним і наповнилося більш демократичним змістом як у внутрішньому (захист прав народу, а не тільки правителів), так і зовнішньому (забезпечення рівноправності всіх держав у сфері міжнародних відносин) планах.

І хоча наступна генерація українських політологів та державознавців заснувала протилежний народницькому державницький напрям в українській політичній думці, наукова та ідейна спадщина народників справила величезний вплив на весь подальший розвиток як вітчизняної науки про політику та державу, так і практику державного та національного будівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович В. Б. Моя сповідь: вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович; [упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський; вступна ст. та коментарі В. Ульяновського]. – К.: Либідь, 1995. – 816 с.
2. Воронянський О. В. Всесвітня історія: довідник / О. В. Воронянський, Н. Л. Міщенко. – Харків: Ранок, 2009. – 480 с.
3. Воронянський О. Національна еліта сучасної України: проблема визначення / О. Воронянський // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 205–207.
4. Воронянський О. В. «Національні інтереси» як категорія політичної науки [Електронний ресурс] / О. В. Воронянський // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2011. – № 10. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_53/Gileya53/P8_doc.pdf
5. Денисенко И. Д. Эволюция теории конфликта в западной социальной философии / И. Д. Денисенко. – Харьков: ОВС, 2002. – 288 с.
6. Драгоманов М. П. Выбране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов ; [упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук; приміт. Р. С. Мішука, В. С. Шандри]. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
7. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга бугтя українського народу) / М. І. Костомаров. – К.: Либідь, 1991. – 40 с.
8. Національний суверенітет: український вимір в контексті світової політичної думки / О. В. Воронянський, С. Є. Євсєєв, Ю. В. Журавльов, Ю. В. Зайончковський [та ін.]. – Харків: «Міськдрук», ХНТУСГ імені Петра Василенка; ХНУБА, 2017. – 284 с.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2017